

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет історії та філософії

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра історії України

(повна назва кафедри)

Д и п л о м н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: **«Південна Україна у міжнародній політиці**

(середина XIV – друга половина XVIII ст.)»

«Southern Ukraine in international politics

(mid XIV – second half of the XVIII century.)»

Виконав: студент денної форми навчання

спеціальності 032 Історія та археологія

Лосовський Олег Ігорович

Керівник к.і.н., доц. Полторак В. М. _____

Рецензент к.і.н., доц. Демченко О. П.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ 5 від 28.11.2019 р.

Завідувач кафедри

(підпис)

Бачинська О. А

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № _ від _____ р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК

(підпис)

Гребцова І. С.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження.....	7
Розділ 2. Південноукраїнські землі в час системної кризи Золотої Орди..	21
Розділ 3. Османські завоювання та Кримське ханство у південноукраїнських землях наприкінці XV – наприкінці XVII ст.....	31
Розділ 4. Російсько-османське протистояння в Північному Причорномор’ї у XVIII ст.....	51
Висновки.....	70
Список джерел та літератури.....	72

ВСТУП

Актуальність теми. Процес міжнародного утвердження сучасної незалежної української держави об'єктивно викликає зростання суспільного інтересу до політичної історії України, земель, які до неї увійшли, їх місця і ролі в геополітичному просторі Центрально-Східної Європи. Критичного переосмислення потребують деякі усталені погляди на вітчизняну історію в цілому або окремі регіони. Українські землі розглядалися у планах сусідніх держав як об'єкти зазіхань, оскільки мали вигідне геополітичне положення, серед них особливу увагу приділялась землям сучасної Південної України. Так, зазначені терени в першу чергу розглядалися в міжнародній політиці як транзитна територія (в тому числі, вихід до моря), вигідна в торгівельних відносинах. Саме тому осмислення історичного поступу України в її стосунках з сусідніми країнами Європи та Азії дає можливість зрозуміти не лише події далекого минулого, а й деякі важливі проблеми сучасного становлення української держави як складової частини європейської цивілізації.

Відтворення історичної правди про дійсне становище справ у геополітичній грі та зародження перших відносин із сусідами. У сукупності все вищезазначене й обумовило вибір цієї теми для дослідження.

Мета полягає у здійсненні комплексного аналізу щодо місця та ролі південноукраїнських земель у міжнародних відносинах середини XIV – другої половини XVIII ст. – за доби пізнього середньовіччя та раннього модерного часу.

Розв'язання мети передбачило наступні **завдання**:

- вивчити джерельну базу дослідження;
- дослідити історіографію даного питання;

- проаналізувати роль південноукраїнських земель в міжнародних відносинах під час системної кризи Золотої Орди;
- охарактеризувати османські завоювання та Кримське ханство у південноукраїнських землях наприкінці XV – наприкінці XVII ст. та зміни в міжнародному становищі в регіоні;
- проаналізувати російсько-османське протистояння в Північному Причорномор'ї у XVIII ст. як фактор міжнародних відносин.

Об'єкт дослідження: південноукраїнські землі.

Предмет дослідження: визначення місця та ролі Південної України у міжнародних відносинах.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з середини XIV – XVIII ст. Вибір нижньої хронологічної межі зумовлений значними геополітичними змінами в Дикому полі наприкінці існування Золотої Орди. Верхня хронологічна межа визначена датою 1791 р. підписанням Яського мирного договору і входження південних українських земель до складу Російської імперії.

Територіальні рамки дослідження охоплюють територію Південної України як буферної зони та історичного регіону, що охоплює сучасні території Запорізьку, Дніпропетровську, Херсонську, Миколаївську та Одеську області та АР Крим. Також територіально робота торкається частини Східної Європи, південно-східної Азії, що визначено державами, які розглядали південноукраїнські землі у контексті своєї зовнішньої політики.

Методологічною основою дослідження є принципи історизму, науковості, системності й об'єктивності, що спрямовують на вивчення і узагальнення історичних подій на основі науково-критичного аналізу всього комплексу джерел та літератури стосовно предмета дослідження.

При написанні роботи використано загальнонаукові та спеціально-історичні методи. Зокрема, при дослідженні зазначеної теми серед загальнонаукових методів застосовувалися: метод аналізу, синтезу, аналогії, узагальнення, системного підходу, ідеалізації та абстрагування, що зумовило характер спеціально-історичної та історіографічної складової методологічної бази роботи. Поєднання даних принципів та методів дає змогу зрозуміти мотиви та хід дій у створенні сітки міжнародної арени і роль в ній південноукраїнських земель.

Вагому роль у написанні роботи відіграв принцип об'єктивності. Це дало змогу провести неупереджений аналіз та оцінку історіографічної та джерельної бази.

Історико-хронологічний метод використано для вивчення досліджуваного процесу, його аналізу в хронологічній послідовності, щоб виявити загальні закономірності та ролі південноукраїнських земель у міжнародних відносинах.

Вже у XIX ст. проблема місця регіону в міжнародних відносинах зазнала прискіпливого дослідження та водночас стала об'єктом пропаганди. Окремо слід згадати про концепцію М. Владимирського-Буданова щодо механізмів колонізації південних рубежів держави [19]. Вже в сучасний період Серія науково-популярного видання «Лицарі дикого поля», торкається різних питань історії України, зокрема, один із випусків має назву «Плугом і мушкетом. Український шлях до Чорного моря», де висвітлено саме процес розвитку південних українських земель з початку його освоєння і до 1920-х рр. [46]. Вагомий внесок у розвиток проблематики, що досліджується зробили Я. Дашкевич [31], В. Грибовський [23-29], С. Каюк [37], Т. Чухліб [71-75] тощо. (Більш детальна характеристика історіографії подана в I розділі).

За **структурою** робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел та літератури.

Перший розділ робить основний акцент на аналіз документів, зокрема нормативно-правових актів, в контексті яких висвітлювалося питання міжнародної політики іноземних держав щодо Південної України та присвячений аналізу праць із даної тематики, висвітлюються основні проблеми та напрями, над якими працювали історики та їх досягнення при вивченні вище зазначеної теми. В другому розділі визначено перебування та розвиток Південноукраїнських земель в час системної кризи Золотої Орди, головна увага зосереджена на вигідному економічному аспекті, що входив до кола інтересів сусідніх державних формувань. Третій розділ характеризує османські завоювання та Кримське ханство у південноукраїнських землях наприкінці XV – наприкінці XVII ст., особлива увага зосереджена на Священу Лігу і місце південноукраїнських земель у її планах. У четвертому розділі розкривається російсько-османське протистояння в Північному Причорномор'ї у XVIII ст., зокрема увага зосереджена на територіальному та торговельному протистояннях, а також на колонізації земель Російською імперією.

Список джерел та літератури дипломної роботи складає 77 одиниць, із них джерел – 15, літератури – 62.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши джерела та літературу ми дійшли наступних висновків.

Південноукраїнські землі протягом XIV-XVIII ст. завжди фігурували у міжнародній політиці у першу чергу через географічно вигідне розташування, зокрема вихід до Чорного моря.

Вже перебування українських земель у складі ВКЛ та їх специфічне геополітичне розташування поставило уряд останнього перед необхідністю активної південно-східної політики. В той же час брак коштів у державній скарбниці і постійні виснажливі війни з Московською державою змушували ВКЛ у відносинах з Кримом (до першої декади XVI ст.) проводити політику компромісів та угод. Але такий зовнішньополітичний курс, як показали подальші події, не відповідав вимогам часу. Прихід 1506 р. до влади Сигізмунда I одразу позначився активізацією дій литовсько-руської дипломатії щодо держав степовиків Східної Європи. Енергійні дії уряду призвели до часткового відновлення позицій ВКЛ у Великому Степу, що виражалося у встановленні тісних контактів з Заволзькою ордою і оформленні з нею антикримського союзу, а також в дипломатичній, матеріальній, військовій підтримці кримської опозиції, очолюваної Іслам-Гіреєм.

Литовський князь Вітовт, під владою якого у XIV столітті опинилися Волинь, Київщина, Поділля, Чернігово-Сіверщина, також вбачав у встановленні свого контролю над чорноморським узбережжям не лише приріст територіальних надбань, реалізацію економічних інтересів литовських князів, а й політичні можливості протистояння Заходові (Тевтонському ордену) та Сходові (Московському князівству). Так, саме Вітовт доклав своїх зусиль до появи самостійного Кримського ханства, яке

спочатку виступало союзником Великого князівства Литовського й лише через кілька десятиліть років визнало себе васалом Османської імперії.

Військові дії європейських монархів учасників анти турецької коаліції – Священної Ліги, переконливо засвідчували значний внесок українців на чолі з видатним полководцем свого часу Іваном Мазепою у війну християнських країн з Османською імперією в останніх десятиліттях XVII ст. Саме Північне Причорномор'я виступало як головна арена військових дій проти повернення загарбаних територій та послаблення Османської імперії та її васала Кримського ханства.

Остання чверть XVIII ст. позначилася значним загостренням зовнішньополітичних протиріч у стосунках Російської та Османської імперій. Дві невдалі (для османської сторони) війни, втрата Північного Причорномор'я та Приазов'я, а найголовніше – Криму, болісно позначилися на становищі Османської імперії, поглибивши її кризу. В той же час Російська імперія насолоджувалася своїми завоюваннями, підтримуючи та забезпечуючи їх на всіх фронтах: дипломатичному, ідеологічному, інформаційному тощо.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Опубліковані джерела

Нормативно-правові документи

1. Договора России с Востоком. Политические и торговые / Т. Юзефович. СПб.: Тип. О.И. Бакста, 1869. 326 с.
2. Константинопольська мирна угода URL: http://leksika.com.ua/17820927/legal/konstantinopolskiy_mirniy_dogovir_1712 (21.10.2019)
3. Кючук-Кайнарджийский мирный договор между Россией и Турцией URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/FOREIGN/kuchuk.htm>.(21.10.2019)
4. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Т. X.–XI СПб. 1830. 995 с.
5. Ясский мирный договор. URL: <http://doc.histrf.ru/18/yasskiy-mirnyy-dogovor/>.(17.10.2019)

Наративні джерела

6. Андриевский А. Материалы по истории Запорожья и пограничных отношений (1743-1767 гг.) // ЗООИД. Одесса, 1893. Т.XVI.
7. Витяг з третьої статті Константинопольського трактату 1711 року про втрату Росією території на лівому боці Дніпра, що належала Запорожжю. №2 (травня 5/15) 1712 р. // Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734-1775. Т.1. К.,1998. С. 45
8. З інструкції російської імператриці Катерини I губернатору Азовської губернії Чернишову про порядок переїзду іноземних і вітчизняних купців через кордон і заборону жителям губернії мати стосунки з запорожцями (№3) квітня 22 1725 р. // Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734-1775. Т.1. К.,1998. С. 45
9. Донесення Коша київському генерал-губернаторові Михайлу Леонтєву про порушення Ногайською ордою кордонів (№335) від 19-25 листопада

- 1747 р. // Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734-1775. Т.1. К.,1998. С. 423
10. Лист генерал-губернатора Йогана Вейсбаха до кошового отамана Івана Малишевича про згоду Росії взяти під протекцію Військо Запорозьке, про вжиття заходів безпеки від татар (№10) від 12 лютого 1734р. // Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734-1775. Т.1. К.,1998. С. 53-55
 11. Лист київського генерал-губернатора Йогана Вейсбаха до кошового отамана Івана Малишевича про підготовку Війська Запорозького до можливого походу проти кримських татар і про розслідування намірів – їхніх і ногайців (№25) від 6 червня 1734 р. // Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734-1775. Т.1. К.,1998. С. 84-85
 12. Лист Коша до кримського хана Каплан-Гірея з відмовою залишитися під протекцією Криму (№14) від 8 травня 1734 р. // Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734-1775. Т.1. К.,1998. С.70-73
 13. Лист краківського каштеляна Павла Беное до кошового отмана з проханням дозволити проїхати землями Війська Запорозького для участі в розмежуванні території Південної України між Польщею, Росією і Туреччиною (№225) від 27 травня 1741 р. // Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734-1775. Т.1. К.,1998. С. 267
 14. Ордер київського генерал-губернатора Михайла Леонтєва Кошеві про врегулювання стосунків між запорожцями, кримськими та ногайськими татарами і поляками, про заборону татарам будувати перевіз поблизу Кизикермана, а старосарматським жителям осаджувати хутори Запорозьких вольностей тощо (№316) від 13 травня 1743. // Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734-1775. Т.1. К.,1998. С. 397-398.

Карта

15. Шмидт, Я. Т. Карта Молдавии и Валахии по подлинным квартирмейстерским чертежам и по наблюдениям астрономическим в оных странах учиненным. СПб, 1774. URL: <http://leb.nlr.ru/agate/lists/docs/?page=26352&ipp=15&scope=tag&sid=32> (20.11.2019)

ЛІТЕРАТУРА

16. Андреева С. С. Кримське ханство як складова "східного питання" в системі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи в середині XVIII століття // Література та культура Полісся. Серія : Історичні науки. 2015. Вип. 79. С. 9-19.
17. Андреева С. С. Комісії для вирішення взаємних претензій татар і запорожців періоду Нової Січі URL: http://www.cossackdom.com/articles/a/andreeva_komissia.htm.(15.11.2019)
18. Біляєва С. Слов'янські та тюркські світи в Україні. З історії взаємин у XIII - XVIII ст. К.: Ун-т «Україна», 2012. 523 с.
19. Ворончук І. Проблеми історичної демографії в науковому доробку Михайла Володимирського-Буданова // Українознавство. 2018. Вип. 2(67). С.24-43
20. Галенко О. Золота Орда у битві біля Синіх Вод 1362 р. // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. К., 2005. 172 с.
21. Галенко О. І. Забута скарбниця культури турецьких народів // Україна–Туреччина: історія культурних зв'язків і співробітництво на сучасному етапі. Всеукраїнська наукова конференція. Тези доповідей. Київ, 2007. С. 4-5.
22. Греки (народ) URL: <http://promova.net/tag/prichornomor-ya/>.(21.10.2019)
23. Грибовский В. В. Запорожские рыбные промыслы в Восточном Приазовье URL: <http://histfishing.ru/biblio/fishfauna/gribovskij-vv-zaporozhskie-rybnye-promysly-v-vostochnom-priazove.html>.(17.11.2019)

24. Грибовський В. В. До питання про походження та час зосередження ногайців у Північному Причорномор'ї // Матеріали перших Новицьких читань, 24 жовтня 2002 р., м. Запоріжжя. Запоріжжя, 2002. С. 133-136.
25. Грибовський В. В. Запорозько-ногайське порубіжжя у XVI – XVIII ст. // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Сучасні проблеми в дослідженні історії запорозького козацтва», 11-12 жовтня 2007 р., м. Запоріжжя. Запоріжжя, 2007. С. 26-46.
26. Грибовський В. В. Ногайські орди Північного Причорномор'я у XVIII – на початку XIX століття. 2006. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Hrybovskiy_Vladyslav/Nohaiski_ordy_Pivnichnoh_o_Prychornomia_u_XVIII__na_pochatku_XIX_stolittia.pdf.(17.11.2019)
27. Грибовський В. В. Стан степового порубіжжя та особливості військової діяльності причорноморських татар кінця XV – першої половини XVII ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Т. 5. К., 1999. С. 33-44.
28. Грибовський В. В. Територія розселення і характер відносин причорноморських ногайців із землеробським населенням українського степового порубіжжя у період 1739-1768 років / // Козацька спадщина. 2005. Вип. 2. С. 60-76.
29. Грибовський В. В. Типологія татарських набігів у XVIII ст. // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII – XIX ст. Вип. 5. Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2000. С. 206-211.
30. 225 лет штурма Очакова: как это было URL: <https://niklife.com.ua/citylook/40651>(28.10.2019)
31. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV—XVIII ст.) // Записки Наукового товариства ім.Шевченка. Т.ССXXII : Праці історико - філософської секції. 1991. С. 28-44.

32. Дейников Р. Т. Россия, Турция и Крымское Ханство в 40-60-х годах XVIII века. 2009. URL: [http://naukarus.com/rossiya-turtsiya-i-krymskoe-hanstvo-v-40-60-h-gg-xviii-v.\(15.11.2019\)](http://naukarus.com/rossiya-turtsiya-i-krymskoe-hanstvo-v-40-60-h-gg-xviii-v.(15.11.2019))
33. Елагин С.И. История русского флота: Период Азовский. Спб.: В Тип. Гогенфельдена, 1864. 319 с.
34. Заруба В. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття. Дніпропетровськ, 2003. 462 с.
35. Из истории Азовского похода 1696 г. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XVII/1680-1700/Azov_pochod/text.htm (29.10.2019)
36. Кавун М. Нарис історії Катеринославського намісництва 1783–1796 URL: https://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=1393. (17.11.2019)
37. Каюк С. Російське vs османське діловодство: козацькі прикордонні питання у політичному протистоянні імперій наприкінці XVIII ст. // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. 2017. Вип. 6. С. 250-257.
38. Ключевський В. О. Курс русской истории. М. 1908, 464 с.
39. Ковальчук М. Включення нових територій до складу Османської Імперії та формування її територіального устрою У XIV–XVI ст. // Український історичний збірник, Вип. 18, 2015. С. 40-51
40. Кононенко В. Рецензія на книгу Тарас Чухліб. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький – Дорошенко – Мазепа. URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/sekrety-ukrayinskoho-polivasalitetu-khmelnyskyu-doroshenko-mazepa> (27.10.2019)
41. Короленко Б. Анексія Криму 1783 року та її наслідки для кримськотатарського народу URL: <http://www.ji.lviv.ua/n90texts/korolenko-aneksiya-krymu-1783.htm>.(21.10.2019)
42. Короленко Б. Геополітичне становище Північного Причорномор'я (1787–1796 років): український вимір // Київ. 2007. С. С. 20–23.

43. Крисаченко В. С. Історія Криму. Кримське ханство : навч. посіб. Київ: Твім інтер, 2000. 333 с.
44. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні . Чернігів, Сіверянська думка, 1996. 287 с.
45. Леп'явко С. Молдовські походи козаків 1594–1595 // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Ред кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.
46. Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря / авт. кол.: О. Бачинська, Т. Вінцковський, В. Грибовський, Н. Діанова, А. Домановський, М. Майоров, В. Маслійчук, Б. Черкас, О. Шишко; Упоряд. К. Галушко. Х., 2016. 352 с.
47. Межиріччя Південного Бугу та Дніпра (1743–1775) URL: <http://web.znu.edu.ua/ru/articles/313.pdf>. (21.10.2019)
48. Моця О. П. Золотоординські «темні» віки на землях Південної Русі: історично-археологічний контекст // Археологія. 2017. № 2. С. 24-37.
49. Олененко А. Перші спроби залісення південноукраїнського степу в останній чверті XVIII ст. – 2014. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1246-anna-olenenko-pershi-sproby-zalisennia-pivdennoukrainskoho-stepu-v-ostannii-chverti-xviii-st.>(17.11.2019)
50. Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв. : гл. тенденции политических взаимоотношений / под. ред. И. Грекова. Москва: Наука, 1984. 234 с.
51. Павленко С. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. 1144 с.
52. Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 602 с.
53. Петро I Великий: Велике посольство — Частина 1. URL: <http://www.nitpa.org/petro-i-velikij-velike-posolstvo-chastina-1>(17.11.2019)

54. Подписан Кючук-Кайнарджийский мир между Россией и Турцией URL: <https://www.prlib.ru/history/619403>.(17.11.2019)
55. Полторак В. М. Міжнародне право та міжнародні відносини в Приазов'ї як фактори Запорозько-донських взаємин 1734-1775 рр. 2008. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/4914>.(15.11.019)
56. Приймак Ю. В. Константинопольский трактат 1700 года и Крымско-османско-российские противоречия в Северо-Восточном Причерноморья // Культурная жизнь Юга России. 2009. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstantinopolskiy-traktat-1700-goda-i-krymsko-osmano-rossiyskie-protivorechiya-v-severo-vostochnom-prichernomorie/viewer> (26.11.2019)
57. Рачков О. М. Роль фортеці Очакова в період російсько-турецької війни 1787-1791рр. URL: <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2237/Rachkov.PDF?sequence=1>.(21.10.2019)
58. Русскими войсками взят Очаков URL: <https://www.prlib.ru/history/619816>. (28.10.2019)
59. Сергійчук В. Морські походи запорожців URL: http://exlibris.org.ua/text/morski_pohody.html (17.11.2019)
60. Серета О. Північне Причерномор'я в письмових і картографічних джерелах XVIII сторіччя // Записки історичного факультету. Одеса, 2008. С.410-421.
61. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века. Санкт-Петербург: [в Унив. тип. в Казани], 1887. 772 с.
62. Соловйов С. М. Российская история с древнейших времен. М., 1960. 482 с.
63. Станіславський В. В. Запорозька Січ у політичних відносинах з Кримським ханством (початок XVIII ст.) // Український історичний журнал. 1995. № 6. С. 3-21.

64. Станіславський В. В. До історії взаємин Війська Запорозького з Буджацькою Ордою в 1699-1700 рр. // Надчорномор'я у IX ст. до н.е. – на початку XIX ст.: студії з історії та археології. 2007. №1. С. 157-162
65. Станіславський В.В. Карловицький конгрес 1698–1699 // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Karlovycy_kongres_1698_1699 (26.11.2019)
66. Станіславський В.В. Прутський трактат 1711 URL: http://www.history.org.ua/?termin=Prutskyj_traktat_1711 (26.11.2019)
67. Стороженко І. Воєнна доктрина Кримського ханства кінця XV – середини XVII ст. // Україна-Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє: збірник наукових праць. К.:Денеб, 2004. С. 99-103.
68. Таирова-Яковлева Т. Г. Мазепа. М.: Молодая гвардия, 2007. 271 с.
69. Фролов Б. Атаман Захарий Чепига. Краснодар. «Диапазон -В». 2006. 160 с.
70. Чернецов А. В. К проблеме оценки исторического значения монголо-татарского нашествия как хронологического рубежа // Русь в XIII веке. Древности темного времени. 2003. С.8-16.
71. Чухліб Т. Гетьман С. Куницький у боротьбі Правобережної України та Речі Посполитої проти Османської імперії (1683–1684 рр.). // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI – ХУІІІ ст. К., 2000. С.314-322.
72. Чухліб Т. Іван Мазепа як полководець: військові походи до Хаджибею, Північного Причорномор'я та Криму в 1687 – 1699 рр. // Чорноморська Минувшина: Записки Відділу історії козацтва на Півдні України / під ред. Смолій В.А. Одеса: Бондаренко М.О., 2015. С. 3-16.
73. Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 616 с.

74. Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький – Дорошенко – Мазепа. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 327 с.
75. Чухліб Т. Українське гетьманство у війні європейської Священної Ліги з Османською Імперією 1684-1699 рр. // Terra Cossacorum: студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану д. і. н., проф. Валерія Степанкова. К., 2007. С.233-260
76. Шиян Р. «Фронтір зовнішній» і «Фронтір внутрішній»: концепція південноукраїнського прикордоння між 1680-ми-1750-ми роками // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. С. 96–105.
77. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. Т. 1 / Передмова В. А. Смолія. К.: Наукова думка, 1990. 596 с.